

УДК 159.9

DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2023.2\(18\).7](https://doi.org/10.17721/BPSY.2023.2(18).7)

Іван ДАНИЛЮК, д-р психол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-6522-5994

e-mail: danyliuk@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Олена БОГУЧАРОВА, д-р психол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0001-5617-9175

e-mail: bogucharova@lduvs.onmicrosoft.com

Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, Україна

ВПЛИВ ТРАВМУВАЛЬНОГО ДОСВІДУ ЗАГРОЗИ ЖИТТЯ НА ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНЦІВ

Вступ. Теоретичні та емпіричні дані підтверджують, що травмувальні ситуації під час війни, які пов'язані з параметрами посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та розладів адаптації (РА), негативно впливають на особистісний розвиток людини. Мета дослідження – надати докази впливу психологічних механізмів травми війни на особистісний розвиток українців під час війни.

Методи. Міссісіпська шкала Кеану та ін.; опитувальники Шмішека, "Адаптивність" Агасва та ін., "Цінності-у-дії" Селізмана та ін.; Локатор велика п'ятірка Говарда та ін.

Результати. За МШ вибірка українців поділилася на дві полярні групи. Одна – 128 (56,9 %) учасників після експозиції травми війни залишаються адаптованими, що свідчить про еволюційну ресурсність їхнього особистісного розвитку. Інша – 97 (43,1 %) через травмувальний досвід загрози життя маніфестує ознаки РА і ПТСР (36,9 % і 6,2 % відповідно). Дані "Адаптивності" підтвердили статистично значущі відмінності (за t-тестом) між групами, особливо в компонентах "нервово-психічна стійкість" і "моральна нормативність" ($t = 7,945$, $t = 8,743$, $p = 0,000$ для обох відповідно за компонентами).

Достовірно частіше в дотравмувальний період є відмінності в акцентуаціях як потенційних РА / ПТСР ризик-факторів у двох групах (за t-тестом): тривожний, збудливий, емотивний, дистимний, циклотимний, застряглий типи. У періоді посттравми тенденції до посилення акцентуацій і РА є у: дистимного, застряглого, тривожного, збудливого, демонстративного, педантичного типів. Це зайвий доказ загрози виникнення більш важких особистісних порушень та більшого ризику травматизації на рівні еволюційних властивостей темпераменту, ніж рис характеру.

Кореляційний аналіз підтвердив: у добре адаптованих топ-п'ятірка рис Великої п'ятірки є надійним предиктором соціокультурного особистісного розвитку. В осіб полярної групи п'ятірка рис негативного фокусу – нейротизм, соціальна дезадаптивність, висока емоційність, депресія, відхилення у поведінці – є предиктором травмувального особистісного розвитку. Установлено: чим вищий рівень розладів адаптації, тим нижчим є рівень позитивних цінностей, таких як "мудрість", "сміливість", "справедливість", але зберігається додатний зв'язок між показниками ПТСР і РА та цінностями "помірність" і "трансцендентність" (за F-фішера, усі на рівні $p = 0,000$).

Висновки. Порушення особистісного розвитку українців у періоді посттравми тим легше долати, чим коротша експозиція травми війни та чим швидше травмувальний досвід загрози життя ідентифіковано психологами.

Ключові слова: адаптація, акцентуації, травмувальний досвід загрози життя, позитивні цінності, ПТСР, російсько-української війна

Вступ

Російсько-українська війна, що триває вже понад 20 місяців на теренах України, призвела до загибелі, поранень, травматизації психіки широкого кола осіб, звісно, не тільки військовослужбовців, а й мирних людей. Повномасштабна, перша у ХХІ ст. війна, або, як ще її йменують, конвенційна російсько-українська війна стала своєрідним викликом для науковців України, оскільки потребує осмислення тих людських ресурсів українців, завдяки яким вони попри те, що опинилися в обставинах надмірно екстраординарних психотравмувальних воєнних подій, пов'язаних із загрозою їхньому життю і здоров'ю, здатні виборювати незалежність Батьківщини, захищати свої домівки, рідних, оберігати власне життя і водночас, підтримуючи психологічне благополуччя і психосоматичне здоров'я, дбати про особистісний розвиток. Очевидно, що змушнення українців як нації – це тяжка праця, яка вимагає від науковців допомогти кожному українцю у подоланні страшних наслідків війни. Надто, що така глибоко травмувальна подія, як війна, здатна спричинити тривалі фізичні, психічні й особистісні розлади, "не відпускаючи" людину довгий час.

Дослідницька практика демонструє, що реакції та переживання людей, які опинилися в ситуації травми загрози життя, є ризик-фактором посттравматичних стресових станів і розладів адаптації (Волко, & Баратинська, 2020).

Участь у війні невійськових осіб, хай і опосередковано, через переживання ситуацій загибелі близької

людини, сумування за пораненими, загрози життю самої особи, як виявлено, є психічною травмою із віддаленими наслідками. Притому сприйняття та переживання того чи іншого психологічного чинника як травмувального або стресогенного, а також механізми подолання психічної травми багато в чому залежать від індивідуально-особистісних властивостей людини. Зокрема, Г. Айзенк у своїй моделі невротизму довів, що в людей з високим рівнем нейротизму і низькою екстраверсією існує ризик виникнення невротоподібних станів, оскільки реагування на емоційно дратівливі стимули в таких людей сильніше і вони довше чинять опір згасанню цих реакцій (Eysenck, 1947). У свою чергу, у термінах рис Великої п'ятірки дані демонструють деякі інші психологічні закономірності (Costa, & McCrae, 1994; McCrae et al., 2000). Тобто чим вищий рівень екстраверсії людини і нижчий рівень її нейротизму (або вищий полюс її емоційної стійкості), тим вищий рівень психічного здоров'я та суб'єктивного благополуччя й навпаки. У цьому аспекті, вивчаючи можливість прогнозування посттравматичного стресового розладу (ПТСР) на основі особистісних рис, дослідники дійшли висновку, що менш схильні до впливу травми активні, енергійні, стійкі та витривалі люди. А ті, хто мають високі показники нейротизму й інтроверсії, сильніше реагують на травмувальну подію (Pitman, Shalev, & Scott, 1999). Очевидно переживання ситуації загрози життя у зоні бойових дій є найбільш стресогенним чинником, що має психотравмувальний характер не лише для військовослужбовців – учасників

бойових дій, а й для цивільних осіб. Тобто ПТСР у цивільних невійськових осіб утворюється за тими ж психологічними механізмами, як і у військовослужбовців, а саме по типу бойової травми (Блінов, 2018; Carr, 2011; Marmar et al., 2015, p. 875–881). Тому люди, які перенесли масовану за обширом травматизацію війни, зрештою підпадають під дію механізмів патологізації самої психотравми й, відповідно, у них з'являються ознаки розладів адаптації (Sannikova, & Kuznetsova, 2018), патологічної травматизації особистості. Доведено, що за таких важких обставин травматизація особистості зазвичай постає у вигляді дисгармонійних нашарувань на індивідуальні прояви особистісних характеристик, патологічних розладів особистості (Munjiza, Britvic, & Crawford, 2019).

Поряд із дослідженням індивідуально-особистісних властивостей людини плідні наукові розвідки М. Селігмана (Seligman, Park, & Peterson, 2004) та його колег довели, що, зокрема, стан депресії породжується почуттям безпорадності та безнадійності, дезактуалізацією ціннісно-смыслового компоненту свідомості, що є інформативним для вивчення психологічних наслідків травмування під час війни. Американські дослідники (Diener et al., 1999) запропонували модель цінностей як "модератора" емоційно-оцінювального ставлення людини до світу, згідно з якою цінності здійснюють більш вагомий вплив на успішне подолання психотравматичних чинників життя, ніж будь-що інше з психологічних надбань людини, бо виступають як актуально усвідомлені компоненти травмувального досвіду.

Посттравматичний стрес, як і процес подолання психічної травми – багатоаспектні та багаторівневі феномени. Вони вимагають складної системи взаємопов'язаних ресурсів: особистісних, соціальних, психологічних, професійних, фізичних і матеріальних (Hobfoll, 1989). Одним із цих ресурсів є сформованість "сильних" рис особистості як еволюційно доцільної характеристики (це так званий гіперкомпенсаторний фонд людини) (Максименко, 2004, с. 1–8; Носенко, & Грисенко, 2019, с. 490–500), що має щільний взаємозв'язок з перебігом ПТСР. Звідти, по-перше, дихотомічне протиставлення позитивних чи негативних аспектів у соціальному функціонуванні людини поступається місцем уявленню про існування третього виміру – від "доброго" до "кращого". У зв'язку з цим, по-друге, можна припустити, ґрунтуючись на результатах багатьох досліджень (Linley, 2003; McNally, 2015), що, хоча ризик розвитку ПТСР і розладів адаптації (РА) в екстремальних умовах війни посилюється, але також в особистості існує тригер запуску психологічних механізмів позитивного нетравматичного особистісного розвитку. Тобто в українців, яких відрізняє травмувальний досвід переживання загрози життю у зоні екстремальних чинників російсько-української війни, транспектива особистісного розвитку не має безальтернативного напрямку – "так" або "ні", "доброго" або "поганого". Тому не дарма в цей час особлива увага дослідників спрямована на екстремальні чинники, які підвищують ризик виникнення посттравматичної симптоматики і погіршують процес адаптації (Журавльова, & Гурлева, 2023, с. 190–196).

Отже, доцільно дослідити основні особистісні детермінанти формування стійкості до ПТСР, серед яких не тільки підструктури характеру особистості – "сильні" позитивні риси, а також ризик-фактори розладів адаптації і ПТСР, зокрема акцентуації особистості (Ліпатов, & Пасічник, 2013, с. 94–98) та саморегулятивна сфера особистості – цінності й смисли як особистісні ресурси в посиленні позитивного особистісного розвитку

та доброї адаптації людини в умовах війни. Це саме ті психологічні явища, що зрештою визначають успішність додання травмувального досвіду, високу громадянську активність, патріотизм українців та прокладають шляхи до гармонійного розвитку особистості громадян України під час війни. Виходячи із системного підходу до функціонування психіки, нами було зроблено припущення про те, що люди з різними індивідуальними особливостями потребують різних психологічних ресурсів в умовах війни (є принаймні добре адаптовані й дезадаптовані, які по-різному опановують травму війни).

Мета дослідження – надати докази впливу психологічних механізмів травми війни на особистісний розвиток українців під час війни.

Методи

Для виконання дослідницьких завдань було застосовано серію діагностичних інструментів і методів. Міссісіпська шкала (Mississippi Scale) (МШ, цивільний варіант) Т. Кіану (MS, Mississippi Scale, Keane et al., 1995; українська адаптація Лінський та ін., 2014, с. 5–12), що призначена для виявлення розладів адаптування, зокрема ПТСР як у військових, так і невійськових цивільних осіб. Міссісіпська шкала створена на основі MMPI, тому має високу внутрішню узгодженість. Підсумковий показник МШ дає змогу виявити ступінь впливу травматичного досвіду особи (ПТСР, розлади адаптації). У варіанті для цивільних осіб запитання, що містяться в опитувальнику, діляться на чотири групи (кластери), три з яких співвідносяться з критеріями DSM-V, а саме: 11 запитань спрямовані на визначення симптомів вторгнення, 15 – симптомів уникнення, 8 запитань стосуються критерію фізіологічної збудливості (гіперактивності); останні 5 запитань спрямовані на виявлення відчуття провини і суїцидальності. Результати оцінюються за п'ятибальною шкалою Р. Лікерта.

Опитувальник Шмішека, або характерологічний опитувальник Г. Шмішека (скор. ХОШм) (Schmieschek, 1970), призначений для оцінювання відбиття наслідкових результатів впливу травмувального досвіду загрози життю у підструктурах характеру особистості. Цей діагностичний засіб реалізує типологічний підхід до вивчення особистості на підставі концепції акцентуованих особистостей К. Леонгарда, згідно з якою у структурі особистості існують базові, основні та побічні, або другорядні, риси. Основні риси становлять стрижень особистості та визначають її адаптованість і психічне здоров'я. У разі впливу негативних чинників основні риси починають загострюватися й на поверхню "виходять" другорядні. Разом запитань в опитувальнику – 88. Підсумкові показники по кожній з 10 шкал становлять особистісний профіль акцентуації особи. Показник від 12 і вище вказує на наявність акцентуації, максимальний показник по кожній зі шкал 24.

Багаторівневий опитувальник "Адаптивність–200" (БОО–200, Агаєв, & Кокун та ін., 2016). Для оцінювання відбиття наслідкових результатів впливу травмувального досвіду загрози життю у підструктурі психічних станів особистості було обрано саме цей багаторівневий опитувальник. Ця методика дозволила оцінити міру адаптованості / дезадаптованості особистості шляхом оцінювання основних складників особистісного адаптаційного потенціалу (ОАП): адаптивних здібностей (здатності людини пристосовуватися до змінюваних умов життєдіяльності), нервово-психічної стійкості (яка є диспозиційною характеристикою психіки людини, основою її стресостійкості), комунікативних особливостей (комунікативних здібностей) та моральної нормативності

(здатності людини дотримуватись загальноновизнаних суспільних норм у своїй діяльності та поведінці). Щодо інтерпретації результатів опитування за цією методикою, то чим більшими виявляються кількісні показники складових ОАП, тим нижчим вважається рівень адаптивності особистості. Для зручності математико-статистичного опрацювання загальний бал досліджуваних за кожним показником цього опитувальника було переведено у шкалу стенів. Показник від 1 до 4 стенів відповідає низькому рівню розвитку особистісного адаптаційного потенціалу, а від 5 до 10, відповідно, високому рівню. Тест-версію українського опитувальника "Адаптивність" створено з урахуванням незалежних експертних оцінок обраних перекладів. Внутрішня узгодженість (альфа-коефіцієнт Кронбаха) шкали становить 0,75. Показник ретестової валідності (коефіцієнт Пірсона) було отримано на вибірці студентів і курсантів з інтервалом в чотири тижні, який становив 0,70 ($p < 0,001$). Отже, українська версія опитувальника "Адаптивність-200" є валідною та надійною методикою.

Опитувальник "Локатор великої п'ятірки" (ЛВП) (Howard et al., 1996, Big Five Inventory, скор., BFI), який адаптували відомі українські дослідники Л. Ф. Бурлачук і Д. К. Корольов (Корольов, 2000, с. 154), призначений для діагностики стійких структурних диспозиційних рис особистості, що входять до основи її гіперкомпенсаторного фонду та є запобіжником негативного впливу травматичного досвіду, зокрема й травми війни. Концептуально опитувальник спирається на таксономічну модель лексичного локатора "Великої п'ятірки" особистісних факторів Л. Голдберга (Goldberg, 1971). Саме на підставі цієї моделі в дослідженні Л. Ф. Бурлачука і Д. К. Корольова було зроблено його апробацію в етнічно стратифікованій вибірці українців. ЛВП є валідним і надійним для виконання завдань дослідження.

Методика "Цінності-у-дії" (Values In Action – VIA-IS, скор., за англ.) (Seligman, Park, & Peterson, 2004; українська адаптація Носенко, & Грисенко, 2019, с. 490–500), яку застосовано в дослідженні, має дозволити виокремити визначальні цінності людини. Ця методика дає можливість порівняти цінності й "сильні риси" характеру, завдяки яким людині вдається або не вдається добре адаптуватися в умовах систематичного тиску специфічних чинників ситуації, близької до бойової (раптовість, невизначеність, новизна) (Байер, 2010); переживання негараздів та обмежень життя в окупації, у безпосередніх умовах обстрілів, бойових дій, так званих "прильотів".

Учасниками **вибірки** виступили 225 досліджуваних віком від 18 до 45 років – курсанти, студенти, їхні батьки, викладачі університету з співвідношенням чоловіки / жінки – 60/40 %, що пояснюється специфікою вищого закладу освіти зі специфічними умовами навчання у системі МВС. Вибірку становили 70 % військовозобов'язаних, з яких не мали бойового досвіду 68,9 %, 30 % цивільні особи – не військовозобов'язані. Тобто більшість учасників вибірки становлять військовозобов'язані чоловіки і жінки, але які не є мобілізованими. Перебуваючи на тимчасово окупованій території в зоні проведення бойових дій від 2-х тижнів до 6 місяців, хлопці, дівчата, чоловіки та жінки участь в бойових діях не брали, виступали як цивільні особи.

Результати

Опрацювання результатів дослідження відбувалось за допомогою математико-статистичних методів із застосуванням таких критеріїв для визначення статистичної достовірності результатів: t-критерію Стьюдента,

F-критерію Фішера, g-критерію лінійної кореляції Пірсона, хіквдрату-Пірсона. Для опрацювання даних було застосовано пакет статистичних програм IBM SPSS Statistics 22.0

Узагальнення результатів дослідження здійснено з використанням *інтерпретаційних* методів: комплексного, структурного, системного аналізу.

Залежність поведінки людини від особливостей ситуацій, у які вона потрапляє у контексті воєнних подій, вимагає розглянути результати, отримані за нормативами МШ щодо адаптації / дезадаптації та ознак ПТСР тих, хто пережив ситуації загрози життя.

За результатами МШ вибірка українців поділилася на дві протилежні групи. Одна група – 128 (56,9 %) учасників вибірки дослідження після експозиції екстремальних чинників травми війни попри все залишаються добре адаптованими – $\bar{x} = 65,96 \pm 10,06$ (за нормативами в межах значення показника ≤ 76) (Лінський та ін., 2014, с. 5–12), що свідчить про еволюційну ресурсність їхнього особистісного розвитку. Інша група – 97 (43,3 %) учасників вибірки дослідження не відрізняється подібною ресурсністю особистісного розвитку й тому через травматичний досвід загрози життю маніфестують ознаки РА – $\bar{x} = 77,46 \pm 18,61$ (у межах нормативного інтервалу $\geq 77 \leq 97$) і ПТСР – $\bar{x} = 105,44 \pm 14,70$ (за нормативами в межах значення ≥ 98). Разом – 97 (43,1 %) учасників з РА / ПТСР 83 / 14 осіб відповідно (36,9 % / 6,2 %) зазнали впливів травматичного досвіду війни – загрози життю, сполучених з параметрами розладів адаптації (РА) та посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Притому зі зміщенням від високих – найменша кількість осіб (15,7 %, абс %) до значно більшої кількості осіб – порівну із середніми і низькими значеннями ознак РА / ПТСР відповідно (42,16 %, абс %). За кластерами симптомів вторгнення, симптомів уникнення та останніх п'яти запитань, що спрямовані на виявлення відчуття провини і суїцидальності – показники нижчі від середніх за нормативами. Що стосується критерію фізіологічної збудливості ПТСР (гіперактивності) (8 запитань), то тут показники середні й вищі від середніх у межах нормативного інтервалу $\geq 77 \leq 97$ та в межах значення ≥ 98 за загальними показниками. Тобто досліджувані з РА і ПТСР досягали порогу за цим кластером. Попри все, у всіх учасників дослідження травматичні розлади в до-травматичному довоєнному періоді відсутні (на основі результатів обстеження у медичних закладах та напів-структурованого інтерв'ю). Усі учасники дослідження повідомили про принаймні одну або кілька серйозних подій, пов'язаних з війною, з якими вони стикалися та які були змушені пережити.

Окрім того, виявлено зв'язок між тривалістю перебування у зоні бойових дій – довжина експозиції травми війни та кількістю українців (у %), у яких маніфестовано РА і ПТСР відповідно за критеріями кластерів МШ (табл. 1). Співвідношення переживання психотравматичних ситуацій війни (експозиція) з тяжкістю розладів адаптації, якої учасники дослідження зазнали, показало достовірний зв'язок за хі-квадратом ($\chi^2 = 572$, $p = 0,000$). Також серед українців – учасників дослідження, які перебували на тимчасово окупованих територіях, де відбувалися бойові дії, значно частіше чоловіки зазнавали розладів адаптації або психотравматичного стресового розладу, ніж жінки за показниками МШ (43 % проти 28 %, $\chi^2 (1, n = 97) = 9,39$, $p \leq 0,001$).

Таблиця 1

Співвідношення між тривалістю перебування у зоні бойових дій (тривалість експозиції травми війни) та кількістю українців (у %), які адаптовані / дезадаптовані (РА і ПТСР) відповідно за критеріями кластерів Міссісіпської шкали

Тривалість перебування (експозиція ТВ) / рівень показників	Показники рівнів адаптації за Міссісіпською шкалою досліджуваних %			
	Адаптовані (N %)		Дезадаптовані (N %)	
	Низький РВ	Середній РА	Високий ПТСР	Разом (N %)
2 тижні	21,3	1,3	0	22,6
1 місяць	17,8	17,8	1,9	37,5
3 місяці	13,3	12,5	1,9	27,7
6 місяців	4,5	5,3	2,4	12,2
Разом	56,9	36,9	6,2	100

Примітка: експозиція ТВ – експозиція травми війни; за МШ: РВ – розлади відсутні; РА – розлади адаптації; ПТСР – посттравматичний стресовий розлад.

Як бачимо за даними табл. 1, українці зазнають найбільшого впливу травматичного досвіду війни в перші місяці перебування у зоні бойових дій (1–3 міс. 19,6/14,2 % осіб).

В українців (курсанти, студенти, їхні батьки, викладачі), які перебували упродовж певного часу в екстремальних умовах російської військової агресії (обстріли, бомбардування, "прильоти" тощо), на високому рівні зберігається додатний зв'язок з проявами ПТСР. Тобто в досліджуваних, які перебували 3–6 місяців у зоні бойових дій, помітним є посилення ознак ПТСР. У половини частини вибірки з ПТСР (7 осіб – 3,1 %) травматичний досвід переживання загрози життю після шести місяців перебування у зоні екстремальних ситуацій російсько-української війни виявився опосередкованим наявним позитивним високим рівнем зв'язком показників ПТСР з одним із кластерів DSM-V ("фізіологічна

збудливість") ($p \leq 0,05$). Щоправда, в усіх вікових зрізах українців не знайдено жодного зв'язку ПТСР з кластером суїцидальності та відчуттям провини. Ознаки розладів адаптації, звісно, долаються легше, ніж ПТСР, зокрема, це особливо стосується молодших за віком.

Для підтвердження результатів дослідження щодо виокремлення двох полярних груп – "адаптовані" / "дезадаптовані" – ми звернулися до уточнювальних методик. Зокрема, отримані дані тесту "Адаптивність–200" підтвердили статистично значущі відмінності (за t-тестом) між сформованими двома групами (розлади відсутні / РА і ПТСР), у таких компонентах особистісного адаптаційного потенціалу, як нервова-психічна стійкість ($t = 7,945$, $p = 0,000$), моральна нормативність ($t = 8,743$, $p = 0,000$), а також компонентів "адаптивні здібності" ($t = 6,414$, $p = 0,000$) та комунікативні здібності ($t = 4,492$, $p = 0,000$) (табл. 2).

Таблиця 2

Характер розбіжностей між групами досліджуваних – дезадаптованими з високим рівнем травмування (ПТСР і РА) та адаптованими, індивідуально не виявленим рівнем травмування щодо загрози життю за показниками складників особистісного адаптаційного потенціалу за тестом Адаптивність–200

Складники особистісного адаптаційного потенціалу	Середні значення показників у групах добреадаптованих та досліджуваних з ПТСР і РА (стени)		Критерій t-Стюдента	p
	Адаптовані	Дезадаптовані		
	Розлади відсутні	ПТСР і РА		
Адаптивні здібності	7,679 ±3,74	5,518±1,63	6,414	0,0000
Нервово -психічна стійкість	7,886±2,23	4,879±3,54	8,743	0,0000
Комунікативні здібності	5,664±0,12	3,947±1,12	4,492	0,0000
Моральна нормативність	8,911± 0.117	5.625	7,945	0.0000

Це свідчить на користь того, що в тих досліджуваних, у кого не виявлено травмування війною, порівняно з досліджуваними, в кого діагностовано РА і ПТСР, рівень адаптаційного потенціалу значно вищий. Досліджувані без розладів за показниками складників особистісного адаптаційного потенціалу демонструють, таким чином, прояв еволюційне доцільного в умовах війни гіперкомпенсаторного фонду особистості. Тобто відсутність розладів, навіть за тяжких обставин воєнних подій, безумовно, сприяє еволюційно підтвердженій ресурсності особистісного розвитку українців попри тяжкі умови воєнного стану.

Середні значення усіх чотирьох складових особистісного адаптаційного потенціалу за тестом "Адаптивність–200": "адаптивні здібності", "нервова-психічна стійкість", "комунікативні здібності" та "моральна нормативність" відбивають наявність єдиної тенденції, а саме тієї, що в тих українців, у яких діагностовано відсутність розладів, показники значно вищі за всіма складниками ОАП, ніж у тих, хто потерпає від травми війни, за винятком складника "комунікативні здібності" – $M = 5,664$

проти $M = 3,947$, показники якої теж вищі, але трохи нижчі щодо інших складників. Тобто в процесі адаптації до умов воєнного часу якраз блок комунікативної взаємодії стає вразливим до впливів травматичного досвіду війни. Отже, напевно, не тільки в осіб з РА і ПТСР, а й у тих осіб, хто не має розладів адаптації, імовірно, активізуються негативні емоційні стани, але очевидно значно слабше. Тож недовіра, ворожість, агресивність, дратівливість, гнів і обурення найбільше заважають міжособистісним стосункам під час війни.

Таким чином, дані за "Адаптивність" підтвердили зазначений розподіл двох полярних груп та дозволили виявити, що найбільших розбіжностей зазнають такі складники особистісного адаптаційного потенціалу, як нервова-психічна стійкість ($t = 7,945$, $p = 0,000$) та моральна нормативність ($t = 8,743$, $p = 0,000$). Звідти робимо висновок, що така диспозиційна характеристика психіки людини, як стресостійкість, а також така, як здатність дотримуватись загальноновизнаних суспільних норм у своїй діяльності та поведінці, що є основою успішного соціального функціонування,

зазнають найбільших ушкоджень під час війни в учасників нашого дослідження.

Зважаючи на те, що в умовах війни значно посилюється тенденція до збільшення кількості осіб з окремими ознаками РА і ПТСР (43,1 %), ми звернули увагу на своєрідні "визначальні властивості" характеру (*signature character strengths*) та притому не тільки з урахуванням провідної "п'ятірки" (*top-five*) визначальних властивостей, які є запобіжником ПТСР і РА, а й п'ятірки найменш характерних "bottom-five" властивостей, які є, по суті,

провокатором розвитку ПТСР і РА. Серед цих "bottom-five" властивостей, на нашу думку, доцільно виокремити блок акцентуованих особливостей характеру, оскільки можна припустити, що серед цих п'яти "найнижчих" і найменш характерних властивостей для особистісного розвитку вони є визначальними. Отже, ми звернулися до аналізу частоти розподілу типів акцентуацій за опитувальником Г. Шмішека у співвідношенні з рівнем розладів адаптації за методикою "Міссісіпська шкала" (табл. 3).

Таблиця 3

Частота розподілу типів акцентуацій за опитувальником Шмішека у співвідношенні з рівнем розладів адаптації за "Міссісіпською шкалою" під час скринінгового обстеження в дотравмувальному довоєнному та посттравмувальному періоді під час війни

Тип акцентуації особистості	Рівні адаптації											
	Адаптовані (розлади відсутні) (N = 128) абс %				Деадаптовані (N = 97)							
					РА, розлади адаптації (N = 83) абс %				ПТСР (N = 14) абс %			
	до		після		до		після		до		після	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Емотивний	8 6,3	4 3,1	7 5,5	1 0,4	48 70,6	11 16,2	33 39,8	3 3,6	10 71,4	4 28,5	13 92,8	1 7,1
Тривожний	3 2,3	4 3,1	8 6,3	9 7,0	54 79,4	14 20,5	50 60,2	27 32,5	4 4,8	7 8,4	10 71,4	4 28,5
Демонстративний	6 2,6	5 2,2	7 5,5	12 9,4	15 11,5	5 1,1	20 24,0	2 2,4	10 71,4	4 28,5	11 78,5	3 21,4
Педантичний	9 4,0	3 1,3	25 19,5	12 9,4	30 13	7 3,1	30 36,1	7 8,4	12 85,7	2 14,2	9 64,2	5 35,7
Дистимний	-2 0,8	1 0,4	6 2,6	4 3,1	55 35,5	28 12,4	80 96,3	3 3,6	1 7,1	13 92,8	9 64,2	5 35,7
Застрагний	3 1,3	2 0,8	10 4,0	7 5,5	59 26,2	11 4,8	76 91,5	5 6,0	9 64,2	10 71,4	6 42,8	5 35,7
Гіпертимний	5 2,2	6 2,6	13 10,6	18 14,1	44 19,5	0	30 36,1	1 1,2	8 57,1	1 7,1	4 28,5	3 21,4
Збудливий	2 0,8	1 0,4	2 0,8	1 0,4	30 13	16 7,1	40 48,1	20 24,0	13 92,8	1 7,1	10 71,4	1 7,1
Афективно-екзальтований	5 2,2	6 2,6	14 10,3	18 14,1	10 4,4	6 2,6	10 12,0	7 8,4	9 64,2	2 14,2	7 50,0	1 7,1
Циклотимний	1 0,4	1 0,4	4 3,1	2 0,8	42 18,6	10 4,4	50 60,2	14 16,8	2 14,2	9 64,2	10 71,4	3 21,4

Примітка: 1 – середній і вищий від середнього рівень прояву (показники від 12 до 18 балів); 2 – високий рівень прояву типу акцентуації (показники від 18 до 24 балів).

Маючи дані досліджень акцентуацій характеру за шкалами Шмішека в курсантів, студентів і викладачів ще в довоєнний період, ми змогли порівняти зміни індивідуально-психологічних характеристик, зокрема акцентуацій "до" та "після" експозиції загрози життю в зоні екстремальних травматичних чинників російсько-української війни.

Як з'ясувалося, вияв акцентуацій значною мірою залежить від того, чи конкретна особа, яка зазнала впливу травматичного досвіду війни, та яка набула розладів адаптації або ПТСР, перебувала під впливом експозиції травматичних подій війни тривалий чи нетривалий час.

Загалом у добре адаптованих (особи без розладів) частотність акцентуацій стає помітною в дотравмувальний / посттравмувальний період за педантичним, гіпертимним, афективно-екзальтованими типами, почасти застрагуючим (усі на рівні $p \leq 0,01$).

Достовірно частіше в дотравмувальний період у осіб з розладами / без розладів є розбіжності за акцентуаціями характеру (за t-тестом): тривожна ($t = 5,181$, $p \leq 0,01$), збудлива ($t = 4,164$, $p \leq 0,01$), емотивна ($t = 4,013$, $p \leq 0,01$), дистимна ($t = 3,196$, $p \leq 0,05$), циклотимна ($t = 2,973$, $p \leq 0,05$), застрагана ($t = 2,857$, $p \leq 0,05$).

У посттравмувальний період у осіб з розладами адаптації у випадку переживання травми загрози життю

тенденція до подальшої акцентуації (за t-тестом) виявилась у дистимного ($t = 5,99$, $p \leq 0,01$), застрагного ($t = 4,569$, $p \leq 0,01$), тривожного ($t = 4,48$, $p \leq 0,01$), збудливого ($t = 3,76$, $p \leq 0,05$), педантичного ($t = 2,99$, $p \leq 0,05$) типів.

Дані кореляційного аналізу показали, що з посиленням ознак РА і ПТСР в осіб збільшується вираженість типів акцентуацій: тривожних ($r_s = 0,514$, $p \leq 0,05$), застрагуючих ($r_s = 0,439$, $p \leq 0,05$), дистимних ($r_s = 0,376$, $p \leq 0,05$), циклотимних ($r_s = 0,324$, $p \leq 0,05$). Усі умовно належать до властивостей темпераменту. Посилення тенденції до акцентуацій пов'язане тільки з однією акцентуованою характеристикою характеру – педантичністю.

Як бачимо, дані за t-тестом і кореляційний аналіз, окрім усього, доводять, що учасники групи з травмою війни набувають таких акцентуацій, що пов'язані з властивостями темпераменту, і які вказують принаймні на поглиблення травматизації ще й на рівні успадкованих характеристик, а не соціально набутих рис характеру, а це завжди більш небезпечно.

Отже, зайвий доказ більшого ризику травматизації на РА і ПТСР в українців існує на рівні еволюційних властивостей темпераменту, ніж соціально обумовлених рис характеру.

Зважаючи на те, що сильні риси характеру завжди обумовлюють цінності, які діють як "модератор" емоційно-оцінювального ставлення людини до світу, ми провели дослідження ціннісно-сміслової сфери українців (табл. 4), надто, що в екстремальній ситуації цінності завжди впливають на переживання позитивних психічних станів.

З наведених даних очевидно, що розбіжності в показниках за позитивною цінністю "мудрість" суттєво відрізняються у групах із високим, середнім та низьким рівнями розладів адаптації (травмувальний досвід): чим вищим є його рівень у досліджуваних, тим нижчим виявляється рівень прояву позитивної цінності "мудрість". І, навпаки, менш травмовані досліджувані демонструють найбільш високий рівень розвитку позитивної цінності "мудрість" (F-Фішера = 432,33, $p = 0,000$). Щодо цінності "сміливість", то висока травмованість особи спричиняє зниження цієї позитивної цінності. У групі досліджуваних, у якій відсутні розлади, ця цінність є однією з найбільш високо оцінюваних серед порівнюваних груп ($M = 148,9 \pm 3,81$). Проте в разі прихильності до позитивної цінності "гуманність",

судячи з отриманих даних, можна стверджувати, що наявність у групах досліджуваних з ПТСР і РА травмувального досвіду підштовхує їх до того, що цінність "гуманність" у переліку особистісних пріоритетів виходить на перший план. Тобто прихильність до позитивної цінності "гуманність" сприяє гуманізації особистості під час війни (F-Фішера = 57,74, $p = 0,000$). Особливо цікавою є динаміка позитивної цінності "справедливість" у групах досліджуваних із різними рівнями психотравми. У групі досліджуваних із РА, яка найбільше сподівається на допомогу в подоланні певних життєвих ускладнень, значення показника позитивної цінності "справедливість" є найнижчим у вибірці, що зрозуміло з огляду на несприятливе тло переживань цих осіб, які потребують підтримки ($M = 93,7 \pm 5,44$). Водночас на протипагу цьому найбільш низький рівень прояву позитивної цінності "помірність" демонструють представники групи досліджуваних, у якій відсутні розлади внаслідок впливу травмувального досвіду ($M = 128,9 \pm 6,33$ / $M = 89,8 \pm 2,24$ / $M = 83,5 \pm 4,17$ ПТСР / РА / адаптовані відповідно).

Таблиця 4

Розбіжності в показниках позитивних цінностей особистості за методикою "Цінності в дії" у групах досліджуваних з індивідуально не виявленим рівнем травмування щодо загрози життю та виявленим рівнем травмування ПТСР і РА (адаптовані / дезадаптовані)

Позитивні цінності	Середні значення показників у групах (M±)			Критерій F-Фішера	P-значення
	Дезадаптовані (N = 97)		Адаптовані (N =128)		
	ПТСР	РА	Розлади відсутні		
Мудрість	123,8 ± 4,19	153 ± 2,11	209,1 ± 6,41	432,33	0,000
Сміливість	77,7 ± 2,55	118,6 ± 3,14	148,9 ± 3,81	728,35	0,000
Гуманність	122, 3 ± 0,12	96,5 ± 4,56	103,8 ± 6,16	57,74	0,000
Справедливість	102,7 ± 2,72	93,7 ± 5,44	104,2 ± 1,13	14,97	0,000
Помірність	128,9 ± 6,33	89,8 ± 2,24	83,5 ± 4,17	271,74	0,000
Трансцендентність	222, ± 3.89	145.1 ± 6.13	138.2 ± 7.45	562.43	0.000

Найвищі показники за позитивною цінністю "трансцендентність" мають досліджувані групи, які найбільше потерпають від психотравми, тоді як у досліджуваних із РА та індивідуально не виявленим травмуванням щодо загрози життю рівні розвитку цінності "трансцендентність" є низькими.

Отже, чим вищий рівень розладу адаптації (РА / ПТСР) за МШ, тим нижчим є рівень прояву таких позитивних цінностей, як "мудрість", "сміливість", "справедливість" (усі на рівні $p = 0,000$). Але зберігається прояв додатного зв'язку між показниками ПТСР і РА та цінностями "помірність" і "трансцендентність" (обидві на рівні $p = 0,000$).

Оскільки, виходячи із системного підходу до функціонування психіки, можна зробити припущення про те, що

люди з різними індивідуальними особливостями потребують різних психологічних і особистісних ресурсів, то нами було досліджено зв'язки між диспозиційними рисами локатора "Великої п'ятірки" та рівнями розладів адаптації за методикою Міссісіпська шкала в постперіоді впливу ситуації загрози життю особистості. Зокрема, передбачалося, що особи з тривалим перебуванням в зоні бойових дій або окупації й відповідно з явними ознаками ПТСР і РА потребують значних особистісних ресурсів, щоб впоратися із травмою загрози життю. Тому всі п'ять факторів ЛВП (нейротизм / емоційна стійкість, екстраверсія, доброзичливість, сумлінність, відкритість досвіду) були скорельовані з рівнями розладів адаптації за МШ за коефіцієнтом г-лінійної кореляції Пірсона (табл. 5).

Таблиця 5

Результати дослідження кореляційних зв'язків між диспозиційними рисами локатора "Велика п'ятірка" та рівнем розладів адаптації за Міссісіпською шкалою в постперіоді травми війни загрози життю (за г-лінійної кореляції Пірсона)

Порівнювані групи з різними рівнями адаптації за Міссісіпською шкалою		Диспозиційні риси особистості за локатором Велика п'ятірка				
		Нейротизм	Екстраверсія	Доброзичливість	Сумлінність	Відкритість досвіду
Адаптовані / Дезадаптовані	ПТСР	0,292**	-0,217*	-0,039	-0,240**	-0,123
	РА	0,368**	-0,080	0,026	-0,040	0,023
	Розлади відсутні	-0,335**	0,264**	0,434**	0,364**	0,107

Примітка: * – кореляційний зв'язок на рівні значущості $p \leq 0,05$, ** – кореляційний зв'язок на рівні значущості $p \leq 0,01$.

Як бачимо, показник у групі з ПТСР від'ємно корелює із екстраверсією ($r = -0,217$, $p \leq 0,05$) і сумлінністю ($r = -0,240$, $p \leq 0,01$), проте має додатній кореляційний зв'язок з нейротизмом ($r = 0,292$, $p \leq 0,01$). Показник у групі з РА має додатній кореляційний зв'язок з нейротизмом ($r = 0,368$, $p \leq 0,01$), навіть вищий, ніж в групі з ПТСР. У групі з

найнижчим рівнем травмувального досвіду, тобто добре адаптованих учасників дослідження показник МШ від'ємно корелює із нейротизмом ($r = 0,335$, $p \leq 0,01$), але додатно – з екстраверсією, доброзичливістю, сумлінністю ($r = 0,264$, $p \leq 0,01$; $r = 0,434$, $p \leq 0,01$; $r = 0,364$, $p \leq 0,01$ відповідно). Результати кореляційного аналізу

продемонстрували, що в добре адаптованих досліджуваних емоційна стійкість, екстраверсія, доброзичливість, сумлінність, за винятком риси "відкритість досвіду" впорядковані та є надійним підґрунтям їхньої доброї адаптованості. Водночас у досліджуваних з розладами адаптації показники локатора "Велика п'ятірка" мають щільні зв'язки нейротизму та РА ($r = 0,368, p \leq 0,01$), нейротизму та ПТСР ($r = 0,292, p \leq 0,01$). Ці зв'язки свідчать про те, що досліджувані з РА і ПТСР очевидно почувають себе нещасливими незалежно від їхніх реальних життєвих ситуацій. Також очевидно, що вони більше, ніж інші, мають бути схильними до появи психічних розладів, зокрема депресії й особистісних відхилень у поведінці. Притому, зважаючи на те, що сумлінність вважається найбільш надійним предиктором прогнозування успішності в професійній діяльності, – а в наших досліджуваних з ПТСР вона має від'ємні кореляції ($r = -0,240, p \leq 0,01$), то й не дивно припустити, що ці українці (курсанти, студенти, працівники-освітяни) можуть почувати себе і справді бути менш продуктивними у своїй навчальній чи викладацькій, чи поліцейській, правничій професійній діяльності.

Урахуємо також й те, що сумлінність також асоціюється зі значною кількістю навичок здорового способу життя, таких як безпечне керування транспортом, зважена дієта, фізичні заняття, що, звісно, допомогло би українцям з ПТСР, а надто – з РА, краще впоратися з травмою війни.

Отже, дані кореляційного аналізу підтвердили, що в 56,9 % добре адаптованих українців емоційна стійкість, екстраверсія, доброзичливість, сумлінність є надійним предикторами потенційних можливостей позитивного особистісного розвитку. Водночас у 43,1 % українців посилюються соціальна дезадаптованість, негативна емоційність, депресії і відхилення у поведінці в постперіоді екстраординарних психотравматичних ситуацій війни, пов'язаних із загрозою життя.

Дискусія і висновки

Обґрунтовуючи підхід до об'єктивізації дослідження психологічних наслідків переживання загрози життя в умовах тимчасового перебування українців у зоні бойових дій, ми намагались передбачити вірогідність змін, які відбуваються під впливом травматичного досвіду в соціальному функціонуванні більшості підструктур особистості та визначити міру їх закономірного впливу на особистісний розвиток.

Як довели результати дослідження, тривалі, надмірно екстраординарні психотравматичні ситуації війни, пов'язані з загрозою життя, призводять до особистісних змін і трансформацій індивідуально-психологічних рис українців. Зокрема, загострюються певні раніше другорядні риси й нівелюються інші, а саме ті, які були провідними в структурі особистісних якостей. Звідти особистісні диспозиційні характеристики, такі як нейротизм, низький рівень екстраверсії та акцентуовані риси характеру, підсилюються під час експозиції травми. Водночас позитивні цінності як підґрунтя сформованості сильних рис характеру зберігаються у значній частині українців тільки відносно цінностей помірності й трансцендентності. Це знову раз доводить виняткову роль системності у вищих психічних явищах, зокрема таких, як цінності, – бо вони усвідомлюються людиною, – у виявленні її стійкості в протистоянні травматичним екстремальним чинникам війни. Доказами негативного впливу психологічних механізмів травми війни на особистісний розвиток українців є також профіль акцентуацій їхньої особистості. Посттравматичний стресовий

розлад частіше виникає у тих, хто має емотивний, дистимний, застрягний, збудливий профіль акцентуацій, що об'єднує 50/50 акцентуації темпераменту і характеру. Проте в постперіоді посилюються зовсім інший профіль. Поряд з акцентуаціями характеру (педантичний, демонстративний) в профілі значно посилюються і притому з перевагою темпераментальні ознаки (тривожний, афективно-екзальтований, застрягний, збудливий типи). Це вказує на поглиблення розладів адаптації та зниження еволюційної ресурсності особистісного розвитку в умовах воєнного стану. У свою чергу, варто враховувати, що симптоми ПТСР, які є відображенням переживання травматичних подій війни, без урахування особистісних характеристик навряд чи є достатньою підставою для верифікованої оцінки ступеня впливу психічної травми війни на людину.

Таким чином, переживання травматичного досвіду загрози життя в умовах війни скорочує транспективу позитивного особистісного розвитку українців і значною мірою залежить від особистісного адаптаційного потенціалу, щільного зв'язку сильних властивостей характеру – провідної "п'ятірки" (*top-five*) рис, що формуються під впливом позитивних цінностей, та які є запобіжником ПТСР та розладів адаптації (РА). На додачу також особистісний розвиток залежить від п'ятірки ("bottom-five") найменш характерних для позитивного додання травми війни властивостей, до яких потрапляють насамперед риси так званого негативного фокусу – тип акцентуацій характеру, емоційна нестабільність (нейротизм), інтроверсія тощо.

Отже, ми провели дослідження з учасниками, які перебували в районі, що найбільше постраждав від війни (Севєродонецьк, Луганська область). Ми оцінювали травму війни (експозицію, глибину, наслідки) в українців. Незважаючи на не зовсім обнадійливі результати, попри все значна частина вибірки, яка відчула на собі травму війни, продемонструвала добру адаптованість, що підтвердило виняткову роль емоційної та нервово психічної стійкості, вплив цінностей на прогнозування позитивного подолання дистресу загрози життю українців. Усе вищезазначене є доказом сформованості в більшій частині учасників дослідження доцільної еволюційної якості – гіперкомпенсаторності особистісного розвитку.

На підставі результатів можна дійти висновку, що порушення особистісного розвитку українців та розлади адаптації включно з посттравматичними стресовими розладами тим легше долати в посттравматичний період, чим коротша експозиція травми війни та швидше травматичний досвід загрози життю ідентифіковано спеціалістами-психологами.

Необхідні подальші дослідження, щоб розширити розуміння впливу чинників повномасштабної війни на травматизацію особистості та загрози особистісному розвитку українців.

Внесок авторів: Іван Данилюк – концептуалізація, методологія дослідження; Олена Богучарова – збір емпіричних даних та їх валідація, організація та проведення емпіричного дослідження, аналіз джерел, підготування огляду літератури.

Список використаних джерел

- Агаєв, Н. А., Кокур, О. М., Пішко, І. О., Лозінська, Н. С., Остапчук, В. В., & Ткаченко, В. В. (2016). *Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців*. НДЦ ГП ЗСУ. https://www.researchgate.net/publication/336237860_UKRAINIAN_ADAPTATION_OF_THE_SHORT_FIVE_FACTOR_PERSONALITY_QUESTIONNAIRE_TPI_TPI-UKR
- Байер, О. О. (2010). *Життєві кризи особистості*. Дніпропетровськ.
- Блінов, О. А. (2018). Опитувальник скринінгу посттравматичного стресового розладу (ОС ПТСР). *Психологічний часопис*, 11(1), 26–37.

- Волков, Д. С., & Баратинська, А. В. (2020). *Психологія діяльності в особливих умовах*. Дніпро.
- Журавльова, Н. Ю., & Гурлева, Т. С. (2023). Додаткові прояви ПТСР як мішені впливу у контексті психологічної допомоги постраждалому від війни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Психологія*, 34(73), 190–196. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/31>
- Корольов, Д. К. (2019). *Психологічна оцінка персоналу*. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Лінський, І. В., Кузьмін, В. Н., Позднякова, Н. В., Онишук, С. В., Шестопалова, Л. Ф., & Гриневич, С. Г. (2014). Розлади адаптації серед цивільного населення, що пережило бойові дії, через місяць після їхнього припинення. *Український вісник психоневрології*, 22(3(80)), 5–12. <https://uvnprn.com.ua/upload/iblock/679/679e804bad1f3b31f32169ed5263f7b4.pdf>
- Ліпатов, І. І., & Пасічник В. І. (2013). Вплив акцентуацій особистості військовослужбовців внутрішніх військ на їх адаптацію до особливих умов службово-бойової діяльності. *Честь і закон*, 1(44), 94–98. <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2013/1/44/144350>
- Максименко, С. Д. (2004). Метод дослідження особистості. *Практична психологія та соціальна робота*, 7, 1–8.
- Носенко, Е. Л., & Грисенко, Н. В. (2019). Новий підхід до дослідження "цінностей у дії": переваги, досвід, застосування для вивчення чинників емоційного вигорання педагога. *Проблеми сучасної психології*, (10), 490–500. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-10.%p>
- Carr, R. B. (2011). Combat and human existence: Toward an intersubjective approach to combat-related PTSD. *Psychoanalytic Psychology*, 28(4), 471–496. <http://dx.doi.org/10.1037/a0024174>
- Costa, P. T., Jr., & McCrae, R. R. (1994). Set like plaster? Evidence for the stability of adult personality. In T. F. Heatherton, & J. L. Weinberger (Eds.), *Can personality change?* (pp. 21–40). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10143-002>
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith H. E. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125, 276–302. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276>
- Eysenck, H. J. *Dimensions of Personality*. Methuen, 1947.
- Goldberg, L. R. (1971). A historical survey of personality scales and inventory. In P. McReynolds (Ed.), *Advances in psychological assessment*. Palo Alto: Science and Behavior Books.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513–524. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513>
- Howard, P. J., Medina, Ph. L., & Howard, J. M. (1996). The Big Five Locator: A Quick Assessment Tool for Consultants and Trainers. *The 1996 Annual: Training* (p. 107–122). Pfeiffer & Company. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED384754.pdf>
- Korolov, D. K. (2019). *Psychological assessment of personnel*. Publ. of the Zhytomyr State University I. Franko [in Ukrainian].
- Linley P. A. (2003). Positive adaptation to trauma: wisdom as both process and outcome. *Journal Trauma Stress*, 16(6), 601–610. <https://doi.org/10.1023/B:JOTS.0000004086.64509.09>
- Linsky, I. V., Kuzminov, V. N., Pozdnyakova, N. V., Onyshchuk, S. V., Shestopalova, L. F., & Grinevich, Y. G. (2014). Adaptation disorders among the civil population, who have endured by battle actions, in a month after their termination. *Ukrains'kyi visnyk psykhonevrolohi*, 22(3(80)), 5–12. <https://uvnprn.com.ua/upload/iblock/679/679e804bad1f3b31f32169ed5263f7b4.pdf> [in Ukrainian].
- Lipatov, I. I., & Pasichnyk, V. I. (2013). The influence of accentuations of the personality of servicemen of the internal forces on their adaptation to the special conditions of service and combat activity. *Honor and Law*, 1(44), 94–98. <https://doi.org/10.33405/20787480/2013/1/44/144350> [in Ukrainian]
- Maksymenko, S. D. (2004). The method of personality research. *Practical Psychology and Social Work*, 7, 1–8 [in Ukrainian].
- Marmar, C. R., Schlenger, W., Henn-Haase, C., Qian, M., Purchia, E., Li, M., Corry, N., Williams, C. S., Ho, C.-L., Horesh, D., Karstoft, K.-I., Shalev, A., & Kulka, R. A. (2015). Course of posttraumatic stress disorder 40 years after the Vietnam war: Findings from the national vietnam veteran's longitudinal study. *JAMA Psychiatry*, 72(9), 875–881. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2015.0803>
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr., Ostendorf, F., Angleitner, A., Hřebíčková, M., Avia, M. D., ..., & Smith, P. B. (2000). Nature over nurture: Temperament, personality, and life span development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(1), 173–186. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.1.173>
- McNally, R. J. (2015). Posttraumatic stress disorder and dissociative disorders. In P. H. Blaney, R. F. Krueger, & T. Millon (Eds.), *Oxford textbook of psychopathology* (pp. 191–204). Oxford University Press.
- Munjiza, J., Britvic, D., & Crawford M. J. (2019). Lasting personality pathology following exposure to severe trauma in adulthood: retrospective cohort study. *BMC Psychiatry*, 19(1), 27–36. <https://doi.org/10.1186/s12888-018-1975-5>
- Pitman, R. K., Shalev, A. Y., & Scott P. Orr. (2000). Posttraumatic stress disorder: emotion, conditioning and memory. In M. Gazzaniga (Eds.) *Cognitive neurosciences*, 1133–1147.
- Sannikova, O., & Kuznetsova, O. (2018). Adaptivity as the integral phenomenon: empirical verification. *Science and Education*, 3, 27–35. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-3-4>
- Seligman, M. E. P., Park, N., & Peterson, C. (2004). The Values In Action (VIA) classification of character strengths. *Ricerche di Psicologia*, 27(1), 63–78.
- References**
- Agae, N. A., Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., Ostapchuk, V. V., & Tkachenko V. V. (2016). *Collection of methods for diagnosing negative mental states of military personnel*. NDC of the State Department of the ZSU. <https://sprotvyg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/35IPNIK-METODIK-DLYA-DIAGNOSTYKI-NEGATYVNIH-PSYKHICHNIH-STANIV-VIISYKOVOSLUZHOVCIB.pdf> [in Ukrainian]
- Bayer, O. O. (2010). *Personality life crises*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian]
- Blinov, O. A. (2018). Post-traumatic stress disorder (PTSD) screening index-inventory. *Psychological Journal*, 11(1), 26–37 [in Ukrainian].
- Carr, R. B. (2011). Combat and human existence: Toward an intersubjective approach to combat-related PTSD. *Psychoanalytic Psychology*, 28(4), 471–496. <http://dx.doi.org/10.1037/a0024174>
- Costa, P. T., Jr., & McCrae, R. R. (1994). Set like plaster? Evidence for the stability of adult personality. In T. F. Heatherton, & J. L. Weinberger (Eds.), *Can personality change?* (pp. 21–40). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10143-002>
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith H. E. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125, 276–302. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276>
- Eysenck, H. J. *Dimensions of Personality*. Methuen, 1947.
- Goldberg, L. R. (1971). A historical survey of personality scales and inventory. In P. McReynolds (Ed.), *Advances in psychological assessment*. Palo Alto: Science and Behavior Books.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513–524. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513>
- Howard, P. J., Medina, Phyllis L., & Howard, Jane M. (1996). The Big Five Locator: A Quick Assessment Tool for Consultants and Trainers. *The 1996 Annual: Training* (p. 107–122). Pfeiffer & Company. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED384754.pdf>
- Linley P. A. (2003). Positive adaptation to trauma: wisdom as both process and outcome. *Journal Trauma Stress*, 16(6), 601–610. <https://doi.org/10.1023/B:JOTS.0000004086.64509.09>
- Marmar, C. R., Schlenger, W., Henn-Haase, C., Qian, M., Purchia, E., Li, M., Corry, N., Williams, C. S., Ho, C.-L., Horesh, D., Karstoft, K.-I., Shalev, A., & Kulka, R. A. (2015). Course of posttraumatic stress disorder 40 years after the Vietnam war: Findings from the national vietnam veteran's longitudinal study. *JAMA Psychiatry*, 72(9), 875–881. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2015.0803>
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr., Ostendorf, F., Angleitner, A., Hřebíčková, M., Avia, M. D., ..., & Smith, P. B. (2000). Nature over nurture: Temperament, personality, and life span development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(1), 173–186. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.1.173>
- McNally, R. J. (2015). Posttraumatic stress disorder and dissociative disorders. In P. H. Blaney, R. F. Krueger, & T. Millon (Eds.), *Oxford textbook of psychopathology* (pp. 191–204). Oxford University Press.
- Munjiza, J., Britvic, D., & Crawford M. J. (2019). Lasting personality pathology following exposure to severe trauma in adulthood: retrospective cohort study. *BMC Psychiatry*, 19(1), 27–36. <https://doi.org/10.1186/s12888-018-1975-5>
- Pitman, R. K., Shalev, A. Y., & Scott P. Orr. (2000). Posttraumatic stress disorder: emotion, conditioning and memory. In M. Gazzaniga (Eds.) *Cognitive neurosciences*, 1133–1147.
- Sannikova, O., & Kuznetsova, O. (2018). Adaptivity as the integral phenomenon: empirical verification. *Science and Education*, 3, 27–35. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-3-4>
- Seligman, M. E. P., Park, N., & Peterson, C. (2004). The Values In Action (VIA) classification of character strengths. *Ricerche di Psicologia*, 27(1), 63–78.
- Zhuravlyova, N. Yu., & Gurleva, T. S. (2023). Additional Manifestations of PTSD as Targets of Influence in the Context of War Victim Psychological Care. *Scientific journal Taurida V. I. Vernadskyi National University. Series: Psychology*, 34(73), 190–196. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/31> [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 19.09.23
Прорецензовано / Revised: 27.10.23
Схвалено до друку / Accepted: 01.11.23

Ivan DANYLIUK, DSc (Psychol.), Prof.
ORCID ID : 0000-0002-6522-5994
e-mail: danyliuk@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Olena BOHUCHAROVA, DSc (Psychol.), Prof.
ORCID ID: 0000-0001-5617-9175
e-mail: bogucharova@lduvs.onmicrosoft.com
Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, Ukraine

THE EFFECT OF LIFE-THREATENING TRAUMATIC EXPERIENCES ON THE PERSONALITY DEVELOPMENT OF UKRAINIANS

Background. Theoretical and empirical data confirm that war-trauma' situations associated with parameters of post-traumatic stress disorder (PTSD) and adjustment disorders (AD) negatively affect personality development

The purpose of the study is to present evidence of the psychological mechanisms of the effect of war-trauma on the personality development of Ukrainians during the war.

Methods. Mississippi scale, Keane et al.; Inventory – Schmieschek, Adaptability, Agaev et al., Values-in-action, Seligman et al.; Big Five Locator, Howard et al.

Results. As to the MS, the sample was divided into two polar groups of Ukrainians. One – 128 (56,9 %) participants after the war-trauma' exposure, remain adjusted, which indicates the evolutionary resourcefulness of their personality development. Another – 97 (43.1 %) has signs of unadjusted – AD and PTSD – due to a life-threatening traumatic experience (36,9 % vs. 6,2 %).

The Adaptability-data confirmed statistically significant differences (by t-test) between these polar groups, especially in such components as neuropsychological stability and moral normativity ($t = 7,945$, & $t = 8,743$, $p = 0,000$).

Significantly more often in the pre-traumatic period, there are differences in character accentuations as potential RA / PTSD risk factors in the two groups (t-test): anxious, excitable, emotional, dysthymic, cyclothymic, stuckic. In the post-trauma, there are other differences in the tendencies to increase accentuations in: dysthymic, stuckic, anxious, excitable, demonstrative, pedantic types.

Correlation analysis confirmed that the "top-five" personality traits (Big Five) are reliable predictors for positive sociocultural personality development in well-adjusted individuals. In the polar group, v. v the "bottom-five" traits – neuroticism, social maladjustment, high emotionality, depression, deviations in behavior are predictors of traumatic personality development. It was established: the higher the level of adjustment disorders, the lower the level of manifestation of such positive values as "wisdom", "courage", "justice", but there is a positive relationship between PTSD / AD indicators and the values "mildness" and "transcendence" (by F-Fisher, all $p = 0,000$ level).

Conclusions. The PTSD, personality-related problems of Ukrainians in the post-trauma period are easier to overcome, the shorter the exposure to the severe war-trauma and the sooner the life-threatening traumatic experience is identified by psychologists.

Keywords: accentuations, adaptation, dispositional traits, life-threatening traumatic experiences, positive values, PTSD, Russian-Ukrainian war.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.